УДК (477)(327(474/476:470:485)«14/15»

Андрій Гурбик
Київ

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ «ГОНІННЯ СЛІДУ» В КОПНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

У статті розглядається порядок діяльності копного суду та правового інституту «гоніння сліду» впродовж XV – XVII ст. на українських землях Великого князівства Литовського.

Ключові слова: копний суд, «гоніння сліду», судочинство, Велике князівство Литовське.

В статье рассматривается порядок деятельности копного суда и правового института «гонения следа» в течении XV – XVII ст. на украинских землях Великого княжества Литовского.

Ключевые слова: копной суд, «гонение следа», судопроизводство, Великое княжество Литовское.

In article the order of activity of «kop» court and legal institute «trace persecution» during the 15th – 17th centuries on the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania is considered.

Key words: «kop» court, «trace persecution», legal proceeding, the Grand Duchy of Lithuania.

Народні зібрання жителів судової околиці[1] й співгромадян-сусідів для розгляду першорядних питань та судового розслідування злочинів на українських землях у складі Великого князівства Литовського, Руського, Жомойтського (далі – ВКЛРЖ) зустрічались у документальних джерелах XV–XVI ст. під різними назвами. Відповідні актові матеріали переважно згадували «віче», «право», «копу», «купу», «сок», «слід», «заклич» та інші терміни[2], які позначали як цілісну судову інституцію,

[1] Детальніше про роль судових околиць в копному судочинстві див.: *Гурбик А.* Трактування «судових околиць» в громадському судочинстві на українських землях Великого князівства Литовського // Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського. – К., 2009. – Т. 1. – С. 11–33.

[2] Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 43; Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 99 зв.; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комисси-

так і її окремі правничо-слідчі функції та дії (починаючи від оголошення про початок громадського судочинства й до виконання судового вироку). Саме після «закличу» й відповідного повідомлення, сільська громада або кілька сусідніх громад збиралась у вказаний час на певне місце для суду. Такі збори відбувалися, як правило, під відкритим небом. Учасники копи традиційно ставали в «коло копне», утворюючи посередині місце для основних судових дій. Перед початком розгляду справи проводилися певні підготовчі заходи й перевірялося чи всі запрошені прийшли на копу. Якщо хтось був відсутній і ніхто їх не заступав/представляв, то за останніми терпляче посилали повторно. І тільки коли всі необхідні для легітимності копного зібрання «мужі» сходилися починався суд. Коли на копу збиралося кілька громад, то для ведення суду обирали представників від кожного села. Кількість копних суддів не була чітко визначеною і на кожному конкретному зібранні копи коливалась від 3 до понад 20 чоловік[3]. Це залежало, перш за все, від розмірів копи, складності справи та кількості сіл, які брали участь у копному суді. Суддями, як правило, вибирали високодостойних та авторитетних «мужов добрых (з доброю репутацією в околиці. – *А. Г.*), веры годных и ведомых (обізнаних із процедурою ведення копи. – *А. Г.*) копного суду»[4]. На великих копах для об'єктивності судочинства зазвичай суддями обирали рівну кількість представників від кожного села: «выбрали з каждого села… по два мужи людей веры годных»[5]. Вказанні судді виконували на копі традиційні судові функції: вели розслідування, опитували свідків, проводили обшук, але не мали права без правового або прецедентного обґрунтування і згоди більшості співгромадян виносити свій остаточний вирок. Діяльність громадських суддів не означала того, що лише обрані особи активно брали участь у судовому процесі, а інші присутні пасивно спостерігали за ходом справи. На невеликих копах всі, хто приходили на суд, не тільки уважно слідкували за його ходом, але й по можливості брали участь у всіх його етапах аж до винесення вироку та приведення останнього до виконання. Це підтверджують збори громади села Твердин Володимирського повіту на Волині. Там на копі суддями обирали «людей и мужов обчих (сторонніх. – *А. Г.*),

---

ею. – СПб., 1846. – Т. 1: 1340-1560. – С. 82; *Иванишев Н.* О древних сельских общинах Юго-Западной России. – К., 1863. – Приложение. – Док. № 1. – С. 36.

[3] *Черкаський І.* Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII ст. // Праці комісії для виучування історії західноукраїнського та вкраїнського права. – Вип. 4. – К., 1928. – С. 143; *Гурбик А. О.* Копні суди на українських землях в XIV–XVI ст. // Укр. істор. журн. – 1990. – № 10. – С. 110–111.

[4] Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею (далі – Акты ВАК). – Вильна, 1891. – Т. XVIII. – С. 465.

[5] Акты ВАК. – С. 355.

тоест з села Осмигович на имя Марка Биршевича, из Сенявки двох – Федка Короля та Сенка Кислення, а з Мокович – Остапа Скрыпку и Ивана Лучченяти... при всей громаде Твердинской». А вже вирок виносили усі разом «тыи мужове, так чужосельцы, громада вся Твердинская, яко и иньшие… оного (злодія. – *А. Г.*) на горло водлуг права всказали (винесли обґрунтований чинними правовими нормами смертний вирок. – *А. Г.*)»[6].

В цілому ж звичай обирати суддів, який зафіксували в громадському судочинстві джерельні матеріали XVI ст., був результатом не лише кількісного зростання селянських господарств, але й прагненням заможних співгромадян впливати на хід та результат копних судів шляхом усунення решти/більшості селян від суду і перетворення їх у простих спостерігачів/статистів. У попередній же історичний період невелика кількість учасників копних зібрань і не такі глибокі процеси майнової диференціації в селянському середовищі давали можливість всім жителям села чи околиці нарівні чинити суд.

При підготовці до копи потерпілий сповіщав сусідів про злочин і часто сам починав розслідувати справу чи переслідувати злочинців. Прикладом цього були дії селянина Михайла, якому в селі Варковичі Луцького повіту (1569 р.) покрали коней. Він зразу ж «в Луцку, в Ровном и по иншим местам околичным волати (піднімати ґвалт, оповіщати, опитувати. – *А. Г.*) и пятна прибавати казал, одно ж дей нигде опытати не могли»[7]. У вказаному випадку «пятна» прибивалися для того, щоб усі знали, що коні з таким тавром крадені (це убезпечувало співгромадян від купівлі крадених тварин, яких зрештою довелося б повертати їх господарю), а «волали» не тільки, щоб сповістити про злочин, але й для того, щоб дізнатися про злочинця, з'ясувати обставини події та місце перебування вкрадених тварин. Звичай «волати по местам околичным» не тільки тривалий час зберігався в звичаєво-правовій культурі українських громад, але й увійшов до Статуту ВКЛРЖ 1588 р. Зокрема, в артикулі 26 розділу XI («О забитье чоловека переежъдчого и безплеменъного») передбачалася спеціальна процедура розслідування вбивства невыдомоъ людини та збору копи: «А тая копа маеть быти чынена воколъ по две мили, люди на нее взываючы через возного оголошаньемъ на торъгохъ, при костелехъ и везде о том даючи знать, кому

[6] Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР). – К., 1986. – Ч. VI. – Т. I. – С. 460–461.

[7] Акты о копных и панских судах (далі – Акты КПС) // Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в Литовско-русском государстве. – К., 1897. – Т. 1. – № 132. – С. 309–311.

ся трафить»[8]. Причому така деталізація (про «взивання» та «оголошення») з'явилася вперше і її не було в аналогічному артикулі (Р. XI, арт. 31.) попереднього Статуту 1566 р. Витоки вказаної традиції ховаються своїм корінням в давньоруських звичаях XI–XIII ст., коли також існував тотожний «заклич» на багатолюдних місцях: «Аче кто конь погубить (втратить коня. – *А. Г.*), иль оружье, иль порт, а заповесть на торгу, а после познаеть в своем городе, свое ему лицем взяти»[9]. Як бачимо, в часи Руської Правди власник втраченого коня або речі повинен був оперативно й привселюдно про це оголосити і якщо пізніше у когось ці речі знаходилися (незалежно від того як новий власник їх набув: купив, виміняв чи просто знайшов тощо) то потерпілий мав право повернути їх назад. Порівнюючи ці подібні правничі традиції й інститути, які існували в різні історичні періоди XI–XIII та XIV–XVI століть, слід відмітити, що спільною залишалась назва звичаю, суть якого зводилась до оголошення на багатолюдних місцях про скоєний злочин, а метою останнього був якнайшвидший розшук злочинця та повернення втраченого майна чи відшкодування збитків. Хоча існувала й відмінність, яка полягала в тому, що «заклик на торгу» в Київській Русі був початком громадського розслідування/суду, а «волання по местам околичным» в Україні XVI ст. проводилося лише одним потерпілим, як попереднє слідство та збір даних для майбутнього повноцінного копного суду.

Після завершення усіх передбачених звичаєвим правом підготовчих дій громада починала суд. Усі присутні на копі, ставали, а інколи й сідали колом копним. У центр зібрання на «пляц» виходив потерпілий і переповідав свою скаргу[10]. Це міг бути представник потерпілого диму, дворища, а то й усього села. Інколи разом із скаргою висувалося і звинувачення комусь із співгромадян, яке було результатом попереднього самостійного розслідування. Традиційно всі були зобов'язані мовчки вислухати потерпілого і потім починали слідство («опыт», «лик»). Копні судді викладали свої міркування, ставили присутнім запитання, а останні їх обговорювали, намагаючись згадати, що відбувалося в селі/околиці напередодні та в час скоєння злочину. Якщо людям нічого не було відомо про злочин, то представник кожного дворогосподарства сповіщав про це і «чинил отказ»[11].

---

[8] Статут Великого княжества Литовского 1588 года (далее – Статут 1588 г.) // Временник императорского московского общества истории и древностей российских: Материалы. – М., 1854. – Кн. 19. – Р. XI. – С. 301.

[9] Пространная редакция суд Ярославль Володимерич Правда Русьская // Законодательство Древней Руси. – Т. 1. – М., 1984. – С. 66.

[10] Акты КПС. – № 72. – С. 168.

[11] Архив ЮЗР. – Ч. VI. – Т. I. – С. 62; Акты ВАК. – Т. XVIII. – С. 75, 194, 256, 347; Статут 1588 г. – Р. XI. – Арт. 61. – С. 327.

У випадках збору на давньому традиційному місці, для детальнішого розслідування справи учасники копи посилали своїх представників на місце злочину. При потребі та наявних умовах по слідах злочину копа організовувала погоню й переслідування злочинців[12]. Якщо слід приводив до території іншої сільської громади, то копа чекала на границі, щоб у них взяли сліди і вели його далі місцеві селяни, на чиїй території проходив останній. У противному разі вина лягала на ту громаду, яка не виходила на слід. Учасники копи могли йти по сліду через території декількох сіл. У такому випадку звинувачення лягало на жителів останнього поселення, яке не могло вивести слід злочину за межі своєї території[13]. Звинувачували у злочині також тих співгромадян, які свідомо чи несвідомо знищували слід або перешкоджали продовжувати погоню на своїй території[14].

Незважаючи на значний досвід і традиції громадського судочинства, більшість складних справ не знаходили свого вирішення на одних копних зборах, а вимагали проведення двох і більше коп. Це відбувалося у тих випадках, коли на першій копі не вдалося зібрати всіх даних про злочинця, коли не всі жителі околиці вийшли на копу, або ж потерпілі вимагали привести «чужого человека», який був у селі в час скоєння злочину і т.п.[15]. Були й інші випадки, коли збори копи переносились на другий і третій раз, особливо, коли злочинець був вже спійманий, але ще не всі селяни розпитали його про свої попередні «шкоди», а також коли чекали дозволу суду від поміщика, чиїм підданим був злочинець тощо[16].

Чіткої періодичності у проведенні другої і третьої копи не існувало. Згідно документальних матеріалів, друга копа, як правило, проводилася на другий, третій[17], а то й сьомий[18] день після першої. На білоруських землях перерва між копними зборами інколи тривала близько чотирьох тижнів[19]. Друга копа, як правило, за розмірами бувала більшою чим перша і на ній часто закінчувався розгляд справи. Так, в Луцькому повіті саме на повторній/другій копі у 1576 р. селяни винесли кінцевий вирок у справі про крадіжку худоби[20]. Але спостерігалися і випадки, коли жителі околиці з однієї і тієї ж справи збирали третю копу, причому, це ж передбачало й держав-

---

[12] Архив ЮЗР. – Ч. IV. – Т. I. – С. 79, 84; Акты КПС. – № 34. – С. 314.

[13] *Иванишев Н.* Указ. соч. – Приложение – Док. № 3. – С. 47–48.

[14] Архив ЮЗР. – Ч. VI. – Т. I. – С. 243.

[15] Архив ЮЗР. – Ч. VI. – Т. I. – С. 62, 221; Акты ВАК. – Т. XVIII. – С. 93–94.

[16] Акты ВАК. – Т. XVIII. – С. 158, 449–451.

[17] Архив ЮЗР. – Ч. IV. – Т. I. – С. 85–86.

[18] *Иванишев И.* Указ. соч. – Приложение. – Док. № 5. – С. 64.

[19] Акты ВАК. – Т. XVIII. – С. 355.

[20] Акты КПС. – № 244. – С. 575.

не законодавство[21]. Зокрема, на копному суді в Луцькому повіті (1572 р.) селяни «на двох копах опыт чинили (провели розслідування. – *А. Г.*), нижли винного опитати не могли для чего дей водле артыкулу статутового тридцать первого в разделе первомнадцат (одинадцятому. – *А. Г.*), вжо на третюю купу присяжную… выехали хотечи то правне скончити»[22]. В даному випадку учасники копи продемонстрували добру обізнаність із конкретними артикулами Статуту 1566 р. де дійсно зазначалося: «а где бы се на таких двох копах о том забитью (вбивстві. – *А. Г.*) выведатися не могли, тогды третюю копу присяжную маеть вряд собрати» (Р. XI, арт. 31). Практично без змін із незначними редакційними правками: замість «выведатися» законодавець вставив «доведати») вказана правова норма копного судочинства увійшла й до Третього Статуту 1588 р. (Р. XI, арт. 26)[23].

У статутах ВКЛРЖ та документах копа часто називалась присяжною, що означало необхідність присутності на ній представників усіх господарів та околичних сіл, щоб, за потреби, принести присягу: «А врядъ маеть з местечокъ и з селъ околичныхъ по три чоловеки старъшихъ, яко войтовъ, лавниковъ и иныхъ мужовъ добрыхъ, веры годныхъ, до присеги обрати»[24]. На білоруських землях останню копу селяни називали «остаточною», «завитою»[25], що також підкреслювало її важливість. В цілому ж кількість зібрань копного суду в одній і тій самій справі не була обмеженою, а громади могли збиратися по одній справі стільки разів, скільки було необхідно для її остаточного вирішення.

У досліджуваний період на українських землях ВКЛРЖ досить вагому (якщо не сказати вирішальну) роль у загальній структурі копного судочинства відігравав давній та відпрацьований віками правовий механізм/інститут «гоніння сліду», що, перш за все, означав проведення розшуку та переслідування злочинця за слідами злочину (сліди/відбитки людини, тварини, возу, саней, загублених крадених речей, залишків краденого чи вбитих тварин, слідів крові на поверхні землі чи снігу тощо). Вказана правнича інституція передбачала не тільки самостійну судову діяльність (як одну із вище зазначених трьох коп), але й складову частину/етап шир-

[21] Статут Великого князьства Литовского 1566 года (далее – Статут 1566 г.) // Временник императорского московского общества истории и древностей российских: Материалы. – М., 1855. – Кн. 23. – Р. XV. – Арт. 31. – С. 164; Статут 1588 г. – Р. XI. – Арт. 26. – С. 301.

[22] Акты КПС. – № 185. – С. 417–426.

[23] Статут 1566 г. – Р. XV. – Арт. 31. – С. 164; Статут 1588 г. – Р. XI. – Арт. 26. – С. 301.

[24] Статут 1588 г. – Р. XI. – Арт. 26. – С. 301.

[25] Акты ВАК. – Т. XVIII. – С. 5, 30.

шого громадського/копного суду (часто його початок). Про що свідчить значна кількість актових матеріалів. Тому досить типовими у тогочасних джерелах були такі заяви учасників подібних правничих дій: «коли якая шкода межи нами мужеми станет, тоды дей мы на том врочищу… на след збираемся»[26].

Загалом же інститут гоніння сліду як норма звичаєвого права в Україні на час XVI ст. пройшов складний шлях еволюції, зберігаючись у свідомості та громадському судочинстві протягом багатьох століть[27]. Ще в часи Руської Правди однією з найважливіших функцій громади (верві) була допомога потерпілому «гнати слід», тобто йти по сліду злочинця: «Не будеть ли татя (злочинця. – *А. Г.*), то по следу женуть; аже не будеть следа ли к селу или к товару, а не отсочать от себе следа, ни едуть на след или отбьться, то тем платити татбу и продажю; а след гнати с чюжими людми а с послухи» (ст. 77)[28]. Вказана стаття встановлювала рамки відповідальності членів громади за злочини, які були скоєні невідомою особою на її території. Передбачалася процедура розшуку злодія по його слідах. Зазначена стаття РП передбачала, що такі сліди могли привести на територію іншої громади або ж до «товару» – обозу купців чи стану пастухів, які тимчасово зупинились на землях поселення або поблизу. Жителі села, на територію якого приводив слід, зобов'язані були йти по слідах разом з потерпілим, допомагати останньому шукати злочинця. Якщо ж запідозрена громада не могла довести свою непричетність до злочину, то вона відшкодовувала всі збитки потерпілому. Якщо ж сліди виводили на велику дорогу «гостинець», де не було поселень, або на безлюдне місце, то громада не відповідала за таку крадіжку. Процедура переслідування злочинця повинна була вестись за участю осіб, які не були жителями даного поселення. Ця нова стаття Поширеної Правди не мала аналогів у Короткій Правді й, очевидно, закріпилася в законодавстві десь у XII ст. і вказувала на існування територіальної громадської організації, підпорядкованої князівській юрисдикції, яка здійснювала владу над певною територією.

Інститут слідогону як усталена в правосвідомості норма продовжувала існувати на українських землях і в наступні після Руської Правди віки. У Вислицькому статуті 1347 р. (ст. 49) передбачалось, що: «О злодею,

[26] Акты КПС. – С. 301.

[27] Российская национальная библиотека. Отдел рукописей (далі – РНБ. ОР) – Ф. 293. – Оп. 1. – Д. 185. – Л. 1.

[28] Пространная редакция суд Ярославль Володимерич Правда Русьская // Указ. соч. – С. 77.

имает быти погоня за ним от сусед»[29]. В даному випадку стаття статуту покладала відповідальність на сусідню громаду, що не вийшла на слід, який, ймовірно, проходив через її територію. Тому вірним є зауваження дослідників про тотожність правничих інститутів зафіксованих у Руській Правді та на українських землях XIV й подальших віків[30]. А аналіз еволюції звичаєвої норми гоніння сліду ще одне цьому підтвердження.

У XV ст. інститут гоніння сліду продовжував існувати на українських землях. Зокрема, відомі документи про факти слідогону на галицько-волинських землях, де в грамоті від 1413 р., межі сіл Покослівці та Блудники визначались місцями, до яких їхні жителі повинні були гнати/приймати слід: «а поколе ты то границы, потоле имет пан Мирослав и слид примати и одгонити, поколи ему тот войчич вывил з старыми людми»[31]. У справі за скаргою перемишльського владики Іллі (1422 р.) король проводив розслідування конфлікту про спірні границі єпископських володінь. Остаточно справу було розв'язано після свідчення «землян и старцев», які підтвердили заяву владики про те, що «владычни люде след гонят по Лисий брод и уздают Топольничаном, занеже Топольничане имеют су владыкою границю»[32].

У грамоті галицького старости Михайла Бучацького від 1435 р. також сповіщалось про обов'язок жителів села, до якого привів слід злочину, допомагти розшукувати злочинця: «иж пойдеть кто за своим злодеем горячим пытом (свіжими слідами. – *А. Г.*), а где прийдеть занити до которого села… тогды право (невідкладне зібрання місцевої громади й розслідування. – *А. Г.*) ему маеть быти… без отволоки»[33]. У 1440 р. львівський

---

[29] Statuta Wislickie. Teksty / Dodatek do: *Hube R.* Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego / R. Hube. – Warszawa: Staraniem i nakladem Redakcyi Biblioteki Umiejętnosci Prawnych, 1881. – 305 s.; *Ливанцев К. Е.* Полный свод статутов Казимира Великого [Електронний ресурс] //www.monsalvat.globalfolio.net/rus/dominator/kazimir_great/ivancev_kazimir/; Zwód zupelny Statutów Kazimierza Wielkiego z tlómaczeniem Swiętoslawa z Wojcieszyna / Helcel A. Z. Starodawne prawa polskiego pomniki. T. 1 / A. Z. Helcel. – Warszawa: Nakladem Księgarni Gustawa Sennewalda, 1856. – 699 s.; *Uruszczak W.* Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródlo prawa Polskiego / W. Uruszczak // www.law.uj.edu.pl/users/khpp/dznauk_pliki/statuty.htm; *Bardach J.* Historia ustroju i prawa polskiego / Bardach J., Lesnodarski B., Pietrzak M. — Warszawa, 1996. – 655 s.; Пространная редакция суд Ярославль Володимерич Правда Русьская // Указ. соч. – С. 77.

[30] *Греков Б. Д.* Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. – М., Л. – 1946. – С. 294.

[31] *Линниченко И. А.* Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой Руси XIV–XV в. – М., 1894. – С. 161.

[32] *Греков Б. Д.* Указ. соч. – С. 294–295.

[33] Akta grodzkie i ziemskie z czasóv Rzeczypospolitei Polskiej. Z archiwum t. zv. Bernardinskiego we Lwowie (далі – AGZ). – Lwów, 1887. – T. 12. – C. 425–426.

гродський суд вимагав від шляхтича Миколи довести свідками, що він не випустив злодія, якого зловили селяни трьох королівських сіл Сокольники, Солонки та Журавки, коли гнали слід[34].

На українських землях, які в досліджуваний період входили до складу ВКЛ, інститут гоніння сліду, як важливий елемент звичаєво-правової культури набув особливо широкого поширення. Хоча в міру розширення шляхетського землеволодіння й переходу українських сіл у приватне володіння традиційний інститут слідогону все зменшував ареал свого поширення. З-поміж актів Литовської метрики згадується цікавий документ/привілей про пожалування великим князем литовським Вітовтом (20 травня 1428 р.) низки волинських сіл «пану Ильи Вячковичу на село Порицко, Гриковичи, Трубки в Володимерском повете; на Ворочичин, Трыстен, Стыден в Луцком повете вечным правом»[35]. І саме така форма довічного пожалування, як виявилося, значною мірою змінювала традиційний звичаєвий уклад українських сіл. Адже на найвищому рівні – у тексті великокнязівського привілею особливо зазначалося, що на території вказаних сільських громад відмінявся споконвічний місцевий інститут слідогону: «А в тыхъ именяхъ следу не гонити… а пана Ильиным людем следу не брати»[36]. Тобто пожалувані магнатам і шляхті на вічність села фактично виривалися із системи сусідських відносин околиці/волості й відтепер не були зобов'язані приймати слід від своїх сусідів та солідарно допомагати останнім у розкритті злочину. Хоча у вказаному привілеї великого князя Вітовта й було збережено не вповні зрозуміле застереження, щодо права сусідів згаданого шляхтича Іллі Вячковича доходити справедливості на території пожалуваних йому помість: «а кому шкода – за своим пойди»[37]. Тобто сусідні жителі все ж зберігали право прийти й повернути собі вкрадені речі, які могли перебувати на території вказаних у привілеї приватних сіл. Але вони вже не могли чекати допомоги та, тим більше, вимагати у приватних селян активної участі у колективному (як це було раніше) гонінні сліду й розкритті злочину.

Окрім зазначеного значна кількість фактів слідогону відобразилась в документальних матеріалах Луцького[38], Володимирського[39] та Креме-

---

[34] *Линниченко И. А.* Указ. соч. – С. 161.

[35] Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547) (далі – LM 22). – Užrašymų knyga 22 / Parengė A. Blanutsa, D. Vaszczuk, D. Antanavičius. – Vilnius, 2010. – № 4.1. – P. 15.

[36] LM 22. – P. 15.

[37] LM 22. – P. 15.

[38] РНБ. ОР. – Ф. 293. – Оп. 1. – Д. 185. – Л. 1; Акты КПС. – С. 479, 514.

[39] Акты КПС. – С. 300–302.

нецького[40] повітів не тільки в литовську добу, але й протягом наступного XVII ст.[41].

Свідченням широкого побутування і великого суспільного значення даної норми звичаєвого права було те, що вона була кодифікована Статутами ВКЛ (1529, 1566, 1588 рр.)[42]. Зокрема, У Першому (Старому) Статуті 1529 р. (в розділі XIII, артикулі 3 під назвою «Которым обычаем заставати маеть лицо або след в чием дому») зазначалось: «естли бы кому сок (слідчий. – *А. Г.*) вел або за лицом (вкраденими речами. – *А. Г.*) следом пришол в чий дом, а не мог мети вижа (судового урядовця. – *А. Г.*)... тогды мает при той стороне трести (обшукати. – *А. Г.*) дом. А естли бы знашол лицо, тогды маеть вести того чоловека з лицом до того враду, чий ест чоловек. А естли бы его отбили от лица або от свежого следу, а он то переведеть тыми ж сторонними людми, тогды таковый маеть шкоду платити, на чом присягнеть». Особливо цікаві в зазначеному положенні про слідогон у XVI ст. відомості про участь «сторонніх людей». Оскільки останні досить схожі на учасників давньоруських судів. Адже згідно зі ст. 77 Руської Правди жителі околиць теж гнали слід з «чюжими людми». Протягом віків, до моменту кодифікації Статутом ВКЛРЖ, збереглися й інші положення Руської Правди та звичаєвого права, зокрема про відповідальність тієї сільської громади, яка відбивала переслідувачів злочинця від слідів та сплачувала за це збитки потерпілому і штраф[43].

В ході еволюції інституту гоніння сліду від періоду Київської Русі і до XVI ст. збереглося багато давньоруських нюансів слідогону на що вказують відповідні положення Статутів ВКЛРЖ, які підкреслюють давність даного звичаю: «собравши суседов водле давного обычаю гонил следом»[44]. А це дає можливість припускати існування даного звичаєво-правового інституту на всіх українських землях, які перебували у складі ВКЛРЖ. Тим паче, що вказаний звичай гоніння сліду також чітко прослідковувався за документальними матеріалами на сусідніх білоруських землях, зокрема, у Мінському, Берестейському, Вітебському, Слонімському та інших підвладних великокнязівській владі повітах[45].

---

[40] *Новицкий И.* Содержание актов о крестьянах // Архив ЮЗР. – Ч. VI. – Т. 1. – С. 241–243.

[41] Архив ЮЗР. – К., 1876. – Ч. VI. – Т. 1. – Приложение. – С. 54–56.

[42] Первый Литовский Статут (тексты на старобелоруском, латинском и старопольском языках). – Вильнюс, 1991. – С. 98–99; Статут 1566 г. – С. 179; Статут 1588 г. – С. 310–311.

[43] Пространная редакция суд Ярославль Володимерич Правда Русьская // Указ. соч. – С. 69.

[44] Статут 1588 г. – С. 310.

[45] Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф. 823. – Оп. 1. – Д. 81. – Л. 5; Акты КПС. – С. 768; Акты ВАК. – Т. XVIII. – С. 5–6, 23–24, 53.

Як показує аналіз етапів еволюції інституту гоніння сліду, в XVI ст. на українських землях збереглись не тільки яскраві приклади визначення границь території громади, але й приклади живучості давніх звичаїв і традицій, які, безсумнівно, вели своє походження від часів Руської Правди і навіть до її письмово оформлення. І якщо врахувати ту обставину, що обов'язок співгромадян допомагати гнати слід до XIII ст. побутував і в чеському праві, у відповідності з яким сусіди, які складали осаду, зобов'язані були йти разом з потерпілим по слідах злочинця, а також згадки про тотожний термін та правничий інститут в давніх польських актах (починаючи із початку XIII ст.) правомірно зробити висновок про те, що вказана норма звичаєвого права була властивою для багатьох слов'янських та інших сусідніх народів на різних етапах їхнього розвитку[46].

Важливим етапом копного суду загалом та процедури гоніння сліду, зокрема, було принесення присяги. Всі учасники копного зібрання у випадку безрезультатності усіх судово-слідчих копних дій (у тому числі й гонитви за слідами злочинців) на останній копі присягались, що нічого не знають про злочин і суд на цьому закінчувався, хоча й злочинця не було знайдено. Але таку присягу мусили вчинити всі учасники копи лише в тому випадку, коли потерпілий не мав доказів чиєї-небудь вини. Коли ж на когось падала підозра (хоча й не вповні доведена копному зібранню), то «очищувальну присягу» приймали тільки ті селяни, дворища або навіть цілі села, кому з них «давалась вина». Причому, потерпілий сам обирав представників дворища, диму чи села для присяга. Чим важливіша була справа, тим більша кількість співгромадян повинна була присягати.

---

[46] *Ulanowski B.* Wieś polska pod względem prawnym od wieku XVI do XVIII // Rocznik Akademii Umiejętności. – R. 1893–1894. – Kraków, 1894. – S. 120–178; *Яковлів А.* До питання про генезу копних судів на Україні. – Львів, 1928. – С. 23; *Płaza S.* Funkcijonowanie chłopskich sądów wójtowskich w Sądeczyźnie XVI–XVIII w. // Czasopismo Prawno-Historyczne. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Zaklad Historii państwa i prawa. – T. XVIII. – Zesz. 1. – Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – S. 119–180; *Kubiak B.* Gromada wiejska i jej funkcjonowanie w Małopolsce w XVI i XVII wieku // Społeczeństwo staropolskie. Studia i szkice. – T. III : Pod. red. A. Wyczańskiego. – Warszawa , 1983. – S. 139–159; *Wyrozumski J.* Gromada w życiu samorządowym średniowiecznej wsi polskiej // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór Studiów. – T. III : Pod. red. S. K. Kuczyńskiego. – Warszawa, 1985. – S. 219–251; *Голубеў В. Ф.* Абшчынны (копны) суд у сістэме судовага ладу Беларусі XVI–XVIII ст. // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі : стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця : матэрыялы рэсп. навук. канф., Гродна, 3–4 мая 2002 г. : у 4 ч. – Гродна, 2003. – Ч. І. – С. 233–238; *Голубеў В. Ф.* Абшчынны (копны) суд у дзяржаўнай судовай сістэме ВКЛ у другой палавіне XVI – першай палавіне XVII ст. // Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час : зб. навук. арт. – Гродна, 2007. – С. 100–106; *Голубеў В. Ф.* Сельская абшчына ў Беларусі XVI–XVIII ст. – Мінск, 2008. – С. 74–89.

Присяга в даному випадку була одним із кінцевих етапів копного слідства і слідогону, зокрема, й до неї вдавалися в тих випадках, коли фактичні докази були недостатніми для кінцевого вирішення проблеми. «Очищувальну присягу» звинувачені копою особи приносили з метою остаточного доказу своєї невинуватості. Таку присягу приносили, як правило, в церкві в присутності священника. Наведемо приклад однієї копної присяги: «Я, Михайло Якович и я, Иван Горегляды присягаем пану Богу всемогущему во Троици святой единому на том, иж што на копе обжаловал нас урядник Иван Дроздович… что мы бобров за озером у в Узком от Лядина нияким способом не били, а не ловили, а ни о шкоднику не ведаем. На чом яко справедливе присягаем так нам пане Боже помози, а если не справедливе пане Боже нас убий»[47]. Або закінчення ще однієї присяги: «яко справедливо, так нам Бог поможи во Троици святой единый, а ежели несправедливе пане Боже нас убий на теле и на всем добром нашом. Аминь»[48]. Вказана процедура присяги відбувалась урочисто і надзвичайно емоційно впливала на релігійну свідомість середньовічних селян. Тому люди вважали «великим гріхом... приводити людей невинних до присяги»[49], а, особливо, говорити неправду й свідчити неправдиво під час процедури церковної присяги. І якщо потерпілий, який попередньо вимагав від підозрілих селян «очищувальну» присягу, все ж бачив/відчував їх непричетність до злочину, то він не з'являвся у встановлений термін на місце присяги, а значить і остання не проводилась. З тих же мотивів, «щоб надаремне не тривожити Всевишгього», деякі звинувачені на копі (хоча насправді невинні) готові були відшкодувати збитки і самим шукати злочинця, ніж очищатися присягою[50].

Якщо проти звинувачених у різноманітних злочинах співгромадян висувалися більш-менш серйозні докази, через які їх вже не могли допускати до очищувальної присяги, але все ще недостатні/непереконливі для винесення остаточного вироку, тоді потерпілий пропонував у додаток принести звинувачувальну присягу перед Богом у церкві. Якщо копа погоджувалася і потерпілий присягав, то звинувачена таким чином окрема особа, все дворогосподарство чи ціле село вважались винними у скоєнні злочину[51].

---

[47] Акты ВАК. – Т. XVIII. – С. 359–360.

[48] Там же. – С. 411.

[49] Там же. – С. 228.

[50] Там же. – С. 410.

[51] ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. І. – Спр. 5. – Арк. 48 зв.; Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 99 зв.

Першим Статутом ВКЛРЖ 1529 р. було кодифіковане положення звичаєвого права про відповідальність усієї сільської громади у випадку підозри її членів у причетності до злочинів у околиці: «И тэж коли бы што в кого вкрадено, а видит ся ему шкода от которого села, а шкодника своего не ведаеть, тогды маеть выпросити право в том селе (зібрати копу. – *А. Г.*), а дал бы о то всему селу вину, тогды три мужи з оного села, которых он обереть, мають присягнути, как в том селе шкодника его не ведають»[52]. Таким чином, звичаєво-правова культура XVI ст. передбачала певну відповідальність територіальної громади за правопорядок як на своїх землях так і на суміжних. Зв'язані круговою порукою, жителі села виступали як колективна юридична особа, якій на загал могли давати вину. Від зазначених звинувачень не можна було легковажно відмахнутися, а слід було оперативно провести розслідування висунутих претензій та спростувати останні ритуалом присяги. Оскільки в противному разі звичаєва практика передбачала як матеріальну так і юридичну відповідальність: «И пак ли бы о тое не присягнули, тогды оное село все оную шкоду всю тому шкоднику (потерпілому. – *А. Г.*) мають платити, а собе злодея искати» (Р. 13. Арт. 5)[53].

Загалом інститут присяги («роты») був широко відомий на українських землях ще в часи Руської Правди. Стаття 10 Короткої Правди вже допускала можливість іноземцям доводити особистою присягою вину їх кривдника[54]. А в статті 22 Поширеної Правди ми вже чітко бачимо прообраз подальшої звинувачувальної присяги копного права литовської доби. Дана стаття ПП вказує на використання потерпілим присяги при крадіжках речей та інших злочинах, розміри яких не перевищували двох гривен: «до дву гривен, аже менее, то роте ити по свое куны». Присяга також згадувалась у 31 та 47 статтях Поширеної Правди[55].

В цілому і процедура гоніння сліду й ритуал копної присяги, як і інші судові дії на копі були спрямовані, перш за все на виявлення винного, хто зобов'язаний був відшкодувати збитки, хоча останній і не завжди виявлявся дійсним злочинцем. Згідно джерельних відомостей учасники копних судів визнавали винними окремих селян або цілі громади (кутки села) в таких випадках: якщо вони не виходили на слід або не виводили слід злочину за межі диму, дворища, села; тих, хто не з'являвся на копу без поважних причин; тих осіб, у кого (в ході слідогону чи обшуку/трусу)

[52] Первый Литовский Статут 1529 г. – С. 297–298.

[53] Первый Литовский Статут 1529 г. – С. 298.

[54] Краткая редакция Правда Русьская // Указ. соч. – С. 47.

[55] Пространная редакция суд Ярославль Володимерич Правда Русьская // Указ. соч. – С. 65–67.

знаходили крадені речі; тих селян, які відмовились очиститись ритуальною церковною присягою; спійманих на місці злочину або тих кого наздогнала копна погоня; тих, хто приховував, що приймав незнайомих співгромадян осіб в період скоєння злочину і т. п. Така широка сітка визначення копою винного призводила до того, що жителі копних околиць брали активну участь в копних судах, вивчали звичаєве право, щоб не потрапити до числа звинувачених, зобов'язаних відшкодовувати збитки. А це в свою чергу дає можливість твердити про високий рівень правової культури українських селян, міщан та шляхти в досліджуваний період.

Важливими чинниками, які обумовлювали значний авторитет громадського суду в тогочасному соціумі при розслідуванні заплутаних справ та виявленні невідомого злочинця, були його оперативність (за звичаєм сусіди одразу ж приходили на слід чи поклик потерпілого) та значні слідчі можливості. Адже в короткий проміжок часу околичні сусіди звідусіль приносили необхідну інформацію про незнайомців, переміщення людей чи худоби і в колі копному переповідали свої свідчення. А при потребі по слідах злочинців громадою організовувалися близькі й далекі переслідування й обшуки місцевості та дворогосподарств.

Разом з тим зміцненню авторитету громадського судочинства сприяла й та обставина, що певні загальні положення копного звичаєвого права були кодифіковані Статутами ВКЛРЖ й отримали високий статус державного законодавства. Вже Перший Статут 1529 р. прирівнював копних суддів до великокнязівських представників на місцях та закріпив гарантії щодо їхнього захисту від зневаги та образ: «Коли бы хто в суда кому другому або судьям соромные слова мовил а тым суда и судей не учтил (зневажив. – *А. Г.*), таковый нятством (арештом. – *А. Г.*) маеть каран быти, шесть недель сидети. А судья тэж, на праве седечи (провадячи судочинство. – *А. Г.*), не маеть никого соромотити… А вшакже то уставуем, яко для тых судей покою, которые суть на местцах наших от нас и от панов рад наших уставленые, для тых, которые бывают на копах» (Р. 6. Арт. 18)[56]. Таким чином Статут особливо й окремо наголосив на захисті прав тих суддів, які виїжджали за межі судових установ на місця для провадження, часто велелюдного, копного судочинства й могли зазнавати протиправних посягань з боку конфліктуючих сторін.

Розділ восьмий Першого Статуту 1529 р., який містить двадцять артикулів, був названий «О права земленые, о границах и о межах, о копах» і включав різноманітні положення звичаєво-правової культури та копного судочинства. Перш за все Статут 1529 р. кодифікував положення про коп-

[56] Первый Литовский Статут 1529 г. – С. 180.

ні суди, які слід було збирати для вирішення земельних і межових конфліктів, у випадку шкідництва в лісах та нищення бортних угідь (які дуже важко було розслідувати). І тут без обстеження місцевості та слідогону теж було не обійтися. Детально виписано в Статуті було й процедуру копного слідства та судочинства. Для цього (в Р. VIII. Арт. 6.) зазначалося: «Коли судьи ...выехали на копу, тогды мают ся справовати тым обычаем: первей мають сами ся обослати и зложити местцо и где мають выехати, и снемши ся посполе, выслухают речей обеюх сторон, яко жалоб, так и отпоров, и объехати землю обеюх сторон, куды поведуть (пройти слідами злочину та оглянути наявні збитки й інші докази. – *А. Г.*), и смотрети листов и знаков (грамоти і особисті клейма. – *А. Г.*) чии будуть листы албо знаки лепшии, того мають ку доводу припустити подле обычая права»[57].

У тих випадках, коли на копних судах виникали суперечки, державне законодавство передбачало апеляцію до місцевого воєводи: «Пак ли бы судьи спор мели о повод, а згодити ся не могли... тогды, выслухавши жалоб и отпоров, и списати мають, и, не выпускаючы сторон з моцы своее от права, запечатавшы реестр тых речей своими печатми, мають послати до воеводы, в которого повете тое право будеть, и науку взяти... олиж мають, науку воземшы, наконец справедливость вчинити» (Р. 8. Арт. 6)[58].

Прикметно, що до Першого Статуту 1529 р. потрапили переважно ті звичаєво-правові положення копного судочинства, які стосувалися взаємин громадських судів та державних адміністративно-судових органів або магнатів і шляхти. Цим самим великокнязівська адміністрація прагнула не лише підпорядкувати своїй владі копне судочинство, але й використовувати останнє в своїх інтересах та для захисту шляхетської власності. У звязку з цим Статут 1529 р. не деталізував повноваження громадських судів у царині міжселянських взаємин, а більше уваги приділяв процедурі копи за участі зем'ян, панів, магнатів і державців. І саме для таких копних зібрань в Статуті було значно обмежено правоздатність нешляхетських верств суспільства: «А естли бы который земянин мел право з державцою або с паном, а тот… мел бы у своем повете именье суграньи, а мели бы копу вести, тогды того пана держанья, который держить, не маеть быти простый чоловек поличон за светки, кром шляхты або инших поветов людей, годных веры, близких в суседстве» (Р. 8. Арт. 6)[59]. Таким чином в епоху Статутів ВКЛРЖ простолюдини на копах за участю шляхти все більше виступали у ролі допоміжного слідчого апарату та, часто, статистів, які сповіщали необхідну інформаці, допомагали уточнювати факти чи вести

[57] Там же. – С. 222.
[58] Там же. – С. 222.
[59] Там же. – С. 224.

розслідування/слідогін, але не могли бути офіційною стороною копного процесу (свідчити, присягати, підписувати листи тощо).

Andrii Gurbyk

The legal institute of the «trace persecution» in the «kop» legal proceedings on the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania

People's assemblies of inhabitants of judicial vicinities for carrying out «kop's» legal proceedings on the Ukrainian lands as a part of Grand Duchy of Lithuania (henceforce – the GDL) met in documentary sources of the 15th – 16th centuries under different names: «veche», «right», «[kopa]», «[kupa]», «[sik]», «trace». The specified terms designated both complete judicial institute, and its separate right-investigative functions. Especially important role at the general structure of kop's legal proceedings was played by legal institute fulfilled by eyelids «trace persecution» which, first of all, designated carrying out search and prosecution of the criminal on traces of crime. The specified legal institute provided not only independent judicial activity, but also making a part/stage of the wider public / kop's legal proceeding. Institute of persecution of a trace as norm of a common law, since Kiev Rus' passed in Ukraine of the 15th – 17th centuries a difficult way of evolution. Its codification by all Statutes of the GDL (1529, 1566, 1588) was the certificate widely an existing and great value of this norm of a common law. The similar legal duty of fellow citizens to help to pursue a trace in the middle Ages occurred also at Czechs, Poles, and in the right of other people. Therefore it is lawful to draw a conclusion that the specified norm of the Ukrainian common law, despite the originality, had universal European character.